

# HADİS İLMİ AÇISINDAN DİYANET İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ'NİN (DİA) TAHLİLİ

YIL / YEAR 13, SAYI / ISSUE 25 (BAHAR / SPRING 2015/1) ss. 141 - 164

İSA AKALIN

Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi  
İslami İlimler Fakültesi  
isaakalin@hotmail.com

Öz

Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Araştırmaları Merkezi'nin yayınladığı İslâm Ansiklopedisi (DİA), alanında çok önemli bir hizmeti ifa etmektedir. Ansiklopediler müşterek çalışma ürünü olmaları hasebiyle dil, üslup, teknik terimlerin kullanımı gibi birçok yönden problemler içerebilmektedirler.

Bu araştırmada DİA'nın birinci ve ikinci ciltlerinde yer alan otuz sekiz ansiklopedi maddesi hadis ilmi açısından ele alınmıştır. Bu maddelerin üçte biri doğrudan hadis ilmine dair kavram ve şahıslar ile ilgilidir, geri kalanları ise değişik ilim dallarına aittir. Bu çalışmada DİA'nın maddelerinde tespit edilen sorunlu hususlar dört başlık altında toplanmıştır. Bunlardan ilk üçü birkaç örneklendirme ile sınırlı tutulmuş ve bir fikir oluşturacak seviyede ele alınmıştır. Böylece bu konuda yeni çalışmalara yol açma imkânı oluşturulmuştur. Dördüncü başlık ise birinci ve ikinci ciltlerden seçilen yirmi altı maddede mevcut sorunlar hadis tekniği açısından detaylı olarak ele alınmıştır.

Farklı ilim dallarına ait istilâhların ve şahısların anlatımlarında hadis istilâhlarının ve hadis metinlerinin kullanımında isabetsizliklerin olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, ilgili ansiklopedi maddelerinin hadis ilmi heyetlerince kontrol edilmemiş olmasından ya da kontrol edildikleri halde bu uzmanlarca yapılan ikazların ansiklopedi editörlerince dikkate alınmamasından kaynaklanmış olması mümkündür.

*Anahtar kelimeler: İslam Ansiklopedisi, DİA, hadis, tenkit*

AN EVALUATION ON TDV ENCYCLOPEDIA OF ISLAM FROM THE POINT OF HADITH TERMINOLOGY

Abstract

The Encyclopedia of Islam that is published by the Turkish Religious Foundation (TDV), performs a great service in Islamic studies. As a matter of course, encyclopedia studies might have some methodologic and technical problems. In this paper, 39 entries of the first and second volumes of the mentoined encyclopedia have been

examined. One-third of these entries belong to science of hadith and the rest is about various Islamic sciences. The problems detected in these entries have been gathered under the four titles. First three titles have been limited with some related samples whereas the last title has been allocated for criticising the entries in terms of hadith, and consequently these points have been observed:

There is no harmony in using hadith terms. Furthermore some entries lack accuracy of content in definition of some terms belonging to various Islamic sciences. It may have resulted from inattentiveness or negligence of editorial staff. It is considered that, in new editions, the constructive criticism should be taken into account to mitigate this type of mistakes.

*Keywords: TDV Encyclopedia of Islam, hadith, criticism*

## Giriş

**L**iteratürde “İslâm Ansiklopedisi” adıyla yayımlanan ilk çalışma, Leiden’de 1901–1939 arasında üç Batı dilinde, dört asıl ve bir ilave cilt olmak üzere beş ciltten oluşan *The Encyclopedia of Islam*’dır. 6176 madde içeren bu eser, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından, ağırlıklı olarak İstanbul Üniversitesi öğretim elemanlarından teşekkül ettirilen bir heyete tercüme-telif yoluyla Türkçe olarak hazırlanmış ve 1940–1987 yılları arasında on beş cilt halinde yayınlanmıştır<sup>1</sup>. Her iki yayındaki yanlışların tashihi ve eksikliklerin tamamlanması amacıyla Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Araştırmaları Merkezi bünyesinde 1983 yılında İslâm Ansiklopedisi çalışmasını başlatmış ve 1988’de bu ansiklopedinin birinci cildini yayınlamıştır<sup>2</sup>. Bu ansiklopedinin kırk dördüncü yani son cildi ise 2013 yılında yayınlanmıştır. Böylece kırk dört ciltte tamamlanmış olan DİA’nın eksik kalan maddeleri içermek üzere dört ciltlik ek yayın yapılacağı ifade edilmektedir.<sup>3</sup>

“Arap Dili ve Edebiyatı, Dinler Tarihi, Fars Dili ve Edebiyatı, Fıkıh, Hadîs, Hat, İlimler Tarihi, İslâm Düşüncesi, İslâm Tarih ve Medeniyeti, İslâm Ülkelere Coğrafyası, Kelâm, Mimari, Musiki, Müsteşrikler, Tasavvuf, Tefsîr, Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Tarihi ve Medeniyeti” başlıklarında oluşturulmuş olan on sekiz ilim heyetinin çalışmalarının ortak ürünü olan Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), ilmî açıdan birtakım eksiklikleri ve yan-

<sup>1</sup> Orhan F. Köprülü, “İslâm Ansiklopedisinin Mahiyet ve Kıymeti”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, c. XII, sayı. 3, Mayıs-Haziran 1973, s. 161-162; Orhan F. Köprülü, “İslâm Ansiklopedisi” *DİA*, 23/43-44; Aykut Ayhan, “Ansiklopedi” *DİA*, 3/224.

<sup>2</sup> Ahmet Yaman, “Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) Üzerinde Fıkıh Merkezli Eleştirel Bir Okuma”, *S.Ü.İ.F.D.*, (10), 120–121, Konya, 2000.

<sup>3</sup> [http://www.isam.org.tr/index.cfm?fuseaction=objects2.detail\\_content&cid=26&cat\\_id=2&chid=14](http://www.isam.org.tr/index.cfm?fuseaction=objects2.detail_content&cid=26&cat_id=2&chid=14) erişim tarihi 04.03.2010.

lışlıkları içerse de<sup>4</sup> gerek kurumsal ve gerekse eser olarak İslâm ilimleri ve kültürü açısından çok büyük bir hizmet ifa etmektedir.

Bu araştırmada DİA'nın birinci ve ikinci ciltleri hadîs ilmi açısından baştan sona taranmış ve tespit edilen bilgi yanlışları ve eksiklikler gösterilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede otuz dokuz ansiklopedi maddesinde hadîs ilmi açısından birtakım tespitler ortaya konmuştur. Söz konusu bu maddelerin üçte biri doğrudan hadîs ilmine dair kavram ve şahıslar ile ilgilidir, geri kalanları ise değişik ilim dallarına aittir.

Bu çalışmada DİA'nın maddelerinde tespit edilen sorunlu hususlar dört başlık altında toplanmıştır. Bunlardan ilk üçü birkaç örnekleme ile sınırlı tutulmuş ve bir fikir oluşturacak seviyede ele alınmıştır. Dördüncü başlık ise birinci ve ikinci ciltlerden seçilen yirmi yedi maddede tespit edilen sorunlar hadîs ilmi açısından tahlile çalışılmıştır.

## 1.Hadîs İstilahlarının Kullanımı Sorunu

DİA maddelerinin gerek doğrudan hadîs maddelerinde, gerekse içeriğinde hadîsle bilgi bulunan maddelerde hadîs istilahlarının yazımında üslup birliğinin olmadığı gözlenmektedir. Burada örnek olarak “tarîk” ve “sika” kelimelerini ele alacağız:

Bir hadîs istilahi olarak “tarîk” kelimesi, çoğu kez “sened” ile eşanlamlı olarak; bir sözü, bir haberi birbirinden alarak sonraki insanlara ulaştıran kimselerin isimlerinin tarihi sırayla zikredildiği kısım, okuyucuyu ve ya dinleyiciyi söze, habere ulaştıran yol olarak tanımlanmaktadır<sup>5</sup>.

DİA'da “tarîk” kelimesinin karşılığı olarak bazen “yol”<sup>6</sup>, bazen “kanal”<sup>7</sup> ayrıca tarîk ve kanal kelimelerinin aynı maddede ard arda gelen paragraflarda bir arada kullanıldığı görülmektedir<sup>8</sup>. Kavramlarda üslup birliğinin sağlanması ve doğru karşılığın tespit edilerek kullanılması daha

<sup>4</sup> Kayda değer önemli kusurlardan biri madde uzunluklarının gayr-i mütenasip oluşudur. DİA'nın özellikle ilk yirmi cildinde madde uzunlukları, konuların önem ve ansiklopedinin içerik ve hedefine göre gayr-i mütenasip bir görüntü arz etmektedir. Bu orantısızlığın ansiklopedinin ikinci edisyonunda giderilerek DİA'nın telif ve içerik gayesine uygun hale getirilmesi beklenmektedir. Örnek: “Allah” lafzı başlıklı ansiklopedi maddesine (c.2/471–501) 15 ansiklopedi sayfası ayrılmışken; edebiyatçı, tiyatro metni yazarı ve devlet adamı Ahmed Vefik Paşa maddesine (c.2/143–157) 14 küsur ansiklopedi sayfası ayrılmıştır.

<sup>5</sup> Abdullah Aydın, Hadis İstilahları Sözlüğü, s. 308, İFAV Yayınları, İstanbul, 2009.

<sup>6</sup> DİA, c. 1, s.122, sütun 3.

<sup>7</sup> DİA, c. 1, s.132, sütun 1.

<sup>8</sup> “Abdullah b. Salih el-Mısrî”, DİA, 1/132, sütun 1.

isabetli olacaktır. Nitekim kimi hadîşçiler, tarîk kelimesinin karşılığı olarak “kanal” kelimesinin kullanılmasını doğru bulmamaktadır<sup>9</sup>.

Benzer bir durum “sika” kelimesinde de söz konusudur. DîA’da “sika” kelimesi kimi maddelerde Türkçe’ye tercüme edilmeden “sika” şeklinde yazılmış, kimilerinde “güvenilir” şeklinde tercüme edilerek verilmiştir.

## 2.Sahâbe ile İlgili Bilgi ve Değerlendirmelerdeki Sorunlar

Hadîşçilerin neredeyse tamamı sahâbenin “udûl” oldukları ve cerhe tabi tutulmamaları konusunda hemfikirdirler. Sahâbîler, hadîs rivâyeti açısından güvenilir kabul edilerek, cerh ve ta’dîl dışı bırakılmışlardır.<sup>10</sup> Ancak kimi ansiklopedi maddelerinde böyle bir kanaat yok sayılarak veya bu kanaatin yok sayıldığı intibahı uyandıracak ifadeler kullanılmıştır. Buna dair bazı örnekler aşağıda gösterilmiştir:

### Abdullâh b. Selâm:<sup>11</sup>

*“İsrailiyatın karıştığı bu nevi rivayetler onun sika ve adl vasıflarının reddedilmesi için bir sebep teşkil etmez. Nitekim cerh ve tadil kitaplarında kendisine herhangi bir tenkit yöneltmez.”*

Madde yazarının bu ifadeleri, hadîs tekniği açısından isabetli/doğru olmayan cümlelerdir. Zira sahâbe “udûl” kabul edildiklerinden, cerh ve ta’dîl kitaplarında onların tenkidi söz konusu edilmemiştir. Aynı zamanda “israiliyât haberlerinin nakli”, tek başına/başlı başına bir cerh sebebi değildir.

### Abdullâh b. Utbe:<sup>12</sup>

Madde başlığında “Fakîh sahâbî” diye belirtilmesine rağmen -ikinci paragrafın girişindeki “bazı âlimlerin onu tabiinden saydıkları” cümlesine is-

<sup>9</sup> Prof. Dr. M. Yaşar Kandemir hocamız, 1995-1996 öğretim yılında yüksek lisans derslerinde “tarîk” kelimesinin “kanal” olarak Türkçe’ye tercümesinin “kanalizasyon” ve “tv kanalı” ifadelerini çağrıştırmaması sebebiyle doğru bulmadığını; kelimenin “tarîk” olarak olduğu gibi aktarımının daha isabetli olacağını ifade etmişlerdir. Kandemir’in “tarîk” kelimesini kullanımına örnek olarak bkz: DîA, c. 1, s. 285.

<sup>10</sup> Sahâbenin hadîs rivâyeti açısından udûl olarak kabul edildiklerine dair bkz: İbnu’s-Salâh, *Ma’rifetu Envâi İlmî’l-Hadîs*, tah. Abdullatif el-Hemîm, Mâhir Y. El-Fahl, Darul-Kütübil-İlmiyye, Beyrut, 1423/2002, s. 397; İbn Kesîr, *el-Bâ’isü’l-Hasîs Şerhu İhtisârı ‘Ulûmi’l-Hadîs*, tah. Ahmed M. Şâkir, Müssetetül-Kütübis-Sekâfiyye, Beyrut, 1408, s. 135; Nevzat Aşık, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti*, İzmir İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İzmir, 2013, s. 300-310.

<sup>11</sup> Mustaf Fayda, “Abdullah b. Selâm”, DîA, 1/134-135.

<sup>12</sup> Vecdi Akyüz, “Abdullah b. Utbe”, DîA, 1/139.

tinaden olsa gerek- "Hadîs rivayetinde sika olduğu hususunda ittifak vardır" denmesi çelişki meydana getirmektedir. Zira sahâbenin hepsi "udûl"dür.

### Abbâs b. Ubâde<sup>13</sup>

Adı geçen sahâbînin hayatı hakkında hemen hemen hiçbir bilgi verilmiş ve sadece faziletine dair bir olay anlatılmıştır. Sahâbe bibliyografyası ve diğer kaynaklarda Abbâs b. Ubâde'nin hayatı hakkında detaylı bilgi verilmemiş olması hasebiyle bunun belirtilip, ardından Abbâs b. Ubâde'nin faziletine dair olayın anlatılması daha uygun olacaktır.

### Abdullâh b. Mugaffel<sup>14</sup>

Benzer bir durum "Abdullah b. Mugaffel" maddesinde de görülmektedir. Söz konusu sahâbînin hayatı hakkında hemen hemen hiçbir bilgi verilmemiş ve sadece menakıbı anlatılmıştır. Sahâbe bibliyografyası ve diğer kaynaklarda Abdullah b. Mugaffel'in hayatı hakkında detaylı bilgi verilmemiş olması hasebiyle bunun belirtilip, ardından Abdullah b. Mugaffel'in faziletine dair olayın anlatılması daha uygun olacaktır.

### 3.Sahâbe Maddelerinde Üslup Birliği

DİA'da madde başı olarak yer almış olan kimi şahsiyetler, küçük yaşta Hazreti Peygamber tarafından görülmüş olmaları sebebiyle sahâbî olarak anılmış oldukları halde<sup>15</sup>; aynı durumda olan bir kısım şahsiyetler ise sahâbî olarak tanıtılmamışlardır.<sup>16</sup> Bu durum "sahâbe"nin tanımı ile ilgili tartışmaların bir yansıması olarak değerlendirilebilirse de her hâlükârda bunun bir çelişki olduğu açıktır. DİA madde yazarlarının bu noktadaki ilmi görüşleri ve yaklaşımları farklılık arz etse bile, DİA'nın bu tür konularda kendi içinde bir görüş birliği sağlaması ve buna bağlı olarak sözü edilen çelişkileri ortadan kaldırması isabetli olacaktır.

<sup>13</sup> Nevzat Âşık, "Abbas b. Ubâde", *DİA*, 1/29.

<sup>14</sup> İsmail L. Çakan, "Abdullah b. Mugaffel", *DİA*, 1/29.

<sup>15</sup> Mücteba Uğur, "Abdullah b. Osman b. Affan", *DİA*, 1/126; Nevzat Âşık, "Abdullah b. Tarık", *DİA*, 1/138-139; Vecdi Akyüz, "Abdullah b. Utbe", *DİA*, 1/139; M. Ali Sönmez, "Abdurrahman b. Zeyd" *DİA*, 1/177.

<sup>16</sup> Mustafa Fayda, "Abdullah b. Âmir", *DİA*, 1/97; Akif Köten, "Abdullah b. Ebû Talha", *DİA*, 1/97; M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Haris el-Hâşimî", *DİA*, 1/105.

#### 4.Hadîs İlmî Açısından DİA Maddelerinde Tespit Edilen Diğer Sorunlar

Bu başlık altında DİA'nın birinci ve ikinci ciltlerinden seçilen yirmi altı madde usul ve içerik açısından tahlil edilmiştir. Çalışmanın çatisını da bu kısım oluşturmaktadır. Maddeler hadîs ilmi açısından ele alınmıştır.

##### • Âb-ı Hayat<sup>17</sup>

Âb-ı Hayat maddesinde bazı hadîs ıstılahlarının kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu ıstılahların kullanımında isabet sağlanmadığı anlaşılmaktadır. Aşağıda bu maddeden yapılan alıntıda sözü edilen duruma dair örnekler bulunmaktadır. Ayrıca bu metinde bazı bilgilerin eksik kaldığı bazılarının da doğru olmadığı anlaşılmaktadır:

*“Ancak, Buhari bu hadisi öteki rivayetlerin ardından, isnad zincirini vermeksizin ve şüpheli bir rivayet tarzında zikrederek söz konusu rivayete güvenmediğini ortaya koymak istemiştir. Bununla birlikte bu hadis Hızır meselesinde çok önemli yeri olan mitolojik âb-ı hayat kavramının o devir Arap toplumunda gayet iyi bilindiğini belgelemiştir.”*

*Balığın canlanması konusunda Kur'ân-ı Kerim'de bilgi olmadığı için Buhârî'deki rivayet önem kazanmış, diğer hadislerde de bu konuda açıklama bulunmadığından balığın âb-ı hayattan sıçrayan sularla canlandığı yolundaki izah tarzı hemen bütün kaynaklarda birinci derecede itibar görmüştür.”*

Buhârî, söz konusu rivâyetleri, DİA âb-ı Hayat maddesinde iddia edildiği gibi “isnad zincirini vermeksizin ve şüpheli bir rivayet tarzında” rivâyet etmemiştir. Buhârî söz konusu hadîsi, bâb başlığında (“terceme”de)<sup>18</sup> isnâdsız olarak tespit etmiş, kelime tahlillerini verdikten sonra, altı bâbda isnâdlarıyla beraber birer hadîs nakletmiştir. Buhârî iki, üç ve dördüncü bâblardaki Hz. Musa-Hızır'la ilgili hadîsleri kendi isnâdlarıyla Saîd b. Cübeyr tarîkiyle İbn Abbas'tan rivâyet etmiştir. Diğer taraftan Buhârî'nin, kendi isnâdsız rivâyetlerini (“muallak hadîsleri”) “şüpheli rivayetler” olarak gördüğüne dair herhangi bir bilgi tespit edemediğimiz gibi, hadîs ıstılahları arasında “şüpheli rivayet” diye bir ıstılah da bulunmamaktadır.

<sup>17</sup> Ahmet Yaşar Ocak, “Âb-ı Hayat”, *DİA*, 1/1-3.

<sup>18</sup> Buhârî, Tefsîr, Sûretü'l-Kehf, 4.

“Âb-ı Hayat” maddesinin; bilgiler yeniden gözden geçirilmeden, madde yazarının bir kitabından<sup>19</sup> özetlenerek nakledildiği ve tenkide konu ‘Buhârî’nin hadîs rivâyet yöntemi’ne dair değerlendirmelerin de tahkik edilmeden, aynı çalışmadan olduğu gibi iktibas edildiği anlaşılmaktadır.

• **Abdullah**<sup>20</sup>

DİA’da Hazreti Peygamber’in (sav) babası “Abdullah” ile ilgili kurban hadisesi anlatılırken ilgili rivayetler değerlendirilmiştir. Aynı adı taşıyan madde kapsamında yer verilen bir rivayet şöyle anlatılmıştır:

“Diğer bir rivayete göre ise bir bedevî Arap, Hz. Peygamber’e, “Ey iki kurbanlığın oğlu!” diye hitap etmiş, o da bunu kabul manasına gelen bir tebessümle karşılaşmıştır. Muhaddisler bu hadisin sahih olduğu kanaatindedirler (bk. Hâkim, el-Müstedrek, II, 559; Zürkanî, Şerhu’l-Mevâhib, I, 97 vd; Aclûnî, Keşfu’l-hafâ’, I, 230–231)”

Bu rivayeti, el-Hâkim (405/1014), *el-Müstedrek*’inde nakletmiş<sup>21</sup> ve Buhârî ile Müslim tarafından rivâyet edilmemesine rağmen onların şartlarına göre sahih olduğunu belirtmiştir. Buna göre maddede yer verilen ve yukarıda alıntılanan metinde geçen “Muhaddisler bu hadisin sahih olduğu kanaatindedirler” şeklindeki ifadenin “Hâkim, bu rivâyetin Buhârî ile Müslim tarafından rivâyet edilmemiş olmasına rağmen onların şartlarına göre sahih olduğunu belirtmiştir” şeklinde değiştirilmesi daha uygun olacaktır. Zira madde yazarının işaret ettiği diğer iki kaynakta hadîsin sıhhat derecesiyle ilgili bilgiler el-Hâkim’den nakledilmiştir. Bu durumda DİA maddesindeki “*Muhaddisler bu hadisin sahih olduğu kanaatindedirler*” ifadesi yanıltıcı olmaktadır. Zira bu değerlendirme el-Hâkim’e aittir ve ez-Zürkanî (1122/1710) ile el-Aclûnî (1162/1749) bunu el-Hâkim’den aktarmışlardır.

• **Abdullah b. Ebû Hadred**<sup>22</sup>

DİA’nın birinci cildinde yer alan “Abdullah b. Ebû Hadred” maddesi kap-

<sup>19</sup> Ahmet Yaşar Ocak, *İslâm -Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1985, s. 47–52.

<sup>20</sup> “Abdullah” madde yazarı: Bekir Topaloğlu, DİA, C. 1, s. 75, Ankara, 1988.

<sup>21</sup> el-Hâkim, el-Müstedrek, 2/604, no: 4036, tah. M. Abdulkadir Ata, Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990.

<sup>22</sup> Kemal Sandıkçı, “Abdullah b. Ebû Hadred”, DİA, 1/96.

samında sahâbî Abdullah b. Ebû Hadred hakkında kısaca bilgi verilmiş ve bu madde aşağıdaki paragraf ile sonlandırılmıştır:

*“Abdullah b. Ebû Hadred, Hz. Ebû Bekir ve Ömer’den hadis rivayet etmiş, kendisinden de oğlu Ka’ka’ ve diğer bazı kimseler rivayette bulunmuştur. Rivayet ettiği hadislerden ikisi Müsned’de (VI, 11–12) yer almaktadır.”*

Burada “ve diğer bazı kimseler rivayette bulunmuştur” ifadesiyle sağlanan bilgi aydınlatıcı görünmemektedir. “Bazı kimseler” ile kastedilen isimlerin tespit edilmesi, hiç olmazsa kibâr-ı tâbiîn, sigâr-ı tâbiîn gibi hangi devir kişileri olduğuna işaret edilmesi, kaynaklarda isimleri tespit edilebilenlerden birkaç isim gösterilmesi isabetli olurdu.

#### • Abdullah el-Harrâz<sup>23</sup>

“Abdullah el-Harrâz” maddesinde geçen *“Hadislerini Mâlik b. Enes’ten ve onun derecesindeki kişilerden rivayet etmiştir.”* ifadesinin hadîs istilahlarına uygun olarak “Mâlik b. Enes ve... den rivayette bulunmuştur” şeklinde bir ifade ile beyanı daha uygun olacaktır.

Aynı madde içinde ayrıca *“...ile Beğavi ve... gibi muhaddisler ondan hadis rivayet etmiştir”* şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Bu ifadede geçen Begavî’nin tasrih edilmesi gerekmekte idi. Zira bu döneme yakın olmak üzere Begavî nisbeli iki muhaddis vardır. Biri Ebu’l-Hasan Ali b. Abdülaziz el-Mezruban b. Sabur el-Begavî’dir (ö.286/899). Diğeri Ebu’l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Abdülaziz’dir (ö.317/929). Her ne kadar söz konusu Begavî’nin, 286/899 tarihinde vefat eden Ebu’l-Hasan Ali b. Abdülaziz el-Mezruban b. Sabur el-Begavî olduğu hadîsçilerce malum ise de bunun maddede açık bir şekilde gösterilmesi gereklidir.

#### • Abdullah b. Hubeyk<sup>24</sup>

Madde başı olarak tespit edilen bu ismin Arapça imlası da gösterilmiştir. Ancak bu imla “عبد الله بن حبيب” şeklinde gösterilmiştir. Halbuki bunun “عبد الله بن خبيق” şeklinde olması gerekmektedir.

İlk devir sufilerinden ve hadis rivayet etmiş olan Abdullah b. Hubeyk hakkında aynı maddede ayrıca şu bilgiler verilmiştir.

<sup>23</sup> Mustafa Bilgin, “Abdullah el-Harrâz”, *DİA*, 1/105.

<sup>24</sup> Mustafa Bilgin, “Abdullah b. Hubeyk”, *DİA*, 1/107.



*“Ebû Nuaym Hilye’sinde onun, rivayetinde tek kaldığı yedi hadisini nakleder... Yalnız İbn Ebû Hâtim el-Cerh ve’t-Ta’dîl adlı eserinde (V/46, Haydarabad, 1371–73/1952–53), Abdullah b. Hubeyk ile görüştüğünü, fakat kendisinden hadis yazmadığını söyler.”*

Bu metinde, İbn Ebî Hâtim’in “Abdullah b. Hubeyk ile görüştüğünü, fakat kendisinden hadîs yazmadığını söylediği” belirtilmektedir. Hâlbuki bu bilgi hatalıdır. Şöyleki İbn Ebî Hâtim’in, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*’de buna dair ifadesi “ادركته و لم اكتب عنه” şeklindedir. İbn Ebî Hâtim bu bilgiyi babası Ebû Hâtim’den nakletmiştir. İbn Ebî Hâtim’in bu ifadesinin devamı da “كتب إلي أبي بجزء من حديثه” şeklindedir. Bu da önceki ifadede mevcut bilgiyi tamamlamaktadır. Ayrıca İbn Ebî Hâtim’in *el-Cerh ve’t-Ta’dîl* adlı eserini neşre hazırlayanlar ilgili dipnotta bu hususa dikkat çekmişlerdir.<sup>25</sup> Aksi bir durum zaten tarihsel olarak imkânsızdır. Zira İbn Ebî Hâtim’in vefatı (327/938), babası Ebû Hâtim’in ise (277/890) dır. Abdullah b. Hubeyk ise 196/811-812 tarihinde vefat etmiş olan Yûsuf b. Esbat’ın yanında yetişmiştir.

Diğer taraftan maddenin yukarıda alıntılanan metnin hemen öncesinde “âlî sened” kavramı koyu puntıyla yazılmıştır. Bu ise bunun bir istilâh olduğuna ve ansiklopedinin ilgili maddesine gönderme anlamı taşır. Hâlbuki DİA’da “âlî sened” diye bir madde başlığı bulunmamaktadır.

Ayrıca aynı maddede geçen “rivayetinde tek kaldığı” ifadesi yerine teferrüd/ ferd istilâhının kullanılması daha isabetli olurdu.

#### • Abdullah b. Huzâfe<sup>26</sup>

Abdullah b. Huzâfe ile ilgili bu maddede anlatımda çelişki barındıran ifadeler rastlanmaktadır. İlgili metin şöyledir:

*“Güvenilir kaynaklarda Abdullah b. Huzâfe’nin iman gücünü ve kahramanlıklarını dile getiren rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan sağlamlığı tespit edilenlere göre, ...”*

Bu metinde “güvenilir kaynaklarda” ifadesinin “bunlardan sağlamlığı tespit edilenlere göre” şeklinde detaylandırılması birinci ifadenin hük-

<sup>25</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmaniyye, Haydarabad, 1371–1373/1952–1953; 5/46.

<sup>26</sup> Ali Yardım, “Abdullah b. Huzâfe”, *DİA*, 1/108.

mü ile çelişki oluşturmaktadır. Metindeki bu çelişkinin giderilmesi isabetli olacaktır.

Bu maddede ayrıca Abdullah b. Huzâfe'nin rivayet ettiği hadîslerden ve ondan rivâyet edenlerden bahsedilmemiştir. Bu da maddede mevcut bir eksiklik olarak gösterilebilir.

• **Abdullah b. Safvân**<sup>27</sup>

Bu madde içeriğinde aşağıda gösterilen metinde anlamlandırılmayan bazı kelimeler bulunmaktadır.

*"...Abdullah b. Safvân'ın hadis kitaplarında, daha çok, "Kâbe'ye karşı harp ilan eden bir ordunun çölde helak olacağı"na dair rivayet ettiği bir tek metne rastlanmaktadır (Müslim, Fiten, 4,6,7)."*

Metinde geçen "daha çok" ifadesi belirsiz veya ilgisiz durmaktadır. Bu kelime redaksiyon sırasında meydana gelen bir hata da olabilir. Zira ilgili kaynaklarda Abdullah b. Safvân'ın bir tek rivâyetinden söz edilmektedir.

• **Abdullah b. Sâlih el-Mısrî**<sup>28</sup>

Bu maddede gerekli olmayan bazı kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. Maddenin ilgili kısmı şöyledir:

*"...Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce gibi muhaddisler onun rivayetlerini, talebesi Ebû Ali Hasan b. Ali el-Hallâl vasıtasıyla ikinci elden almışlardır."*

Bu cümlede geçen "vasıtasıyla ikinci elden" tabirlerinin aynı anda kullanılması doğru değildir. "ikinci elden" ifadesi fazlalıktır, aynı zamanda hadîs terminolojisi ile uyumlu da değildir.

• **Abdullah b. Selâm**<sup>29</sup>

Bu maddede sorunlu olan cümleler aşağıda gösterilmiştir. Birinci ifade şöyledir:

*"... Asr-ı Saâdet'in sonlarında (8/629–630) Müslüman olduğu da zikredilmiştir."*

<sup>27</sup> Ali Yardım, "Abdullah b. Safvân", *DİA*, 1/131.

<sup>28</sup> Ali Yardım, "Abdullah b. Sâlih el-Mısrî", *DİA*, 1/131-132.

<sup>29</sup> Mustafa Fayda, "Abdullah b. Selâm", *DİA*, 1/134-135.

Bu ifadeden Asr-ı Saâdet'in sona erdiği tarihin, Hz. Peygamber'in (sav) vefat tarihi olduğu anlaşılabilir. "Mekke'nin fethi önce-sinde" gibi cümleyle değiştirilebilir.

Bu maddede sorunlu olan diğer bir husus da şudur:

"...Buhârî ve diğer muhaddisler, ondan hadis nakletmekte tereddüt göstermemişlerdir."

Buhârî'nin veya herhangi bir muhaddisin "herhangi bir sahâbeden alındığı kesin olan isnadı sahîh hadîsleri alma konusunda tereddüt gösterildiğine dair bir kayda rastlamış değiliz. Bu konuda tereddüt gösterilmiş olduğuna dair herhangi bir bilgiye dirâyetü'l-hadîs ve rivâyetü'l-hadîs kaynaklarında yer aldığını bilmiyoruz. Madde yazarı şayet böyle bir bilginin varlığı üzerinden hareket etmiş ise bu bilginin kaynağın göstermeliydi.

#### • Abdullah b. Zübeyr<sup>30</sup>

Bu maddede Abdullah b. ez-Zübeyr'in rivayet ettiği hadîslerin sayısına dair aşağıdaki DİA kaydında atıf hususu gözden geçirilmelidir:

"Rivayet ettiği hadislerin sayısı otuz üç kadardır. Bunlardan altısı Sahih-i Buhârî'de, ikisi Sahih-i Müslim'de, biri de her ikisinde yer almıştır."

Abdullah b. ez-Zübeyr'in rivayet etmiş olduğu hadîs sayısı, bu konularda ilk müracaat kitaplarından kabul edilen İbn Hazm'ın (456/1064) *Esmâ'us-Sahabeti'r-Ruvat*<sup>31</sup> ile İbnü'l-Cevzî'nin (597/1201) *Telkîhu Fühûmi Ehli'l-Eser*'inde<sup>32</sup> "otuz üç kadar" değil "otuz üç" şeklinde tespit edilmiştir. Maddede bilginin bu kaynaklara atıfla verilmesi uygun olur.

#### • Abdurrahman b. Âiz<sup>33</sup>

Nesâî'nin güvenilir kabul ettiği Abdurrahman b. Aiz'in rivâyetleri..."

Şamlı bir tabii muhaddis olan Abdurrahman b. Âiz maddesinde sorunlu bazı noktalar bulunmaktadır. Bunlardan biri aşağıdaki ifadede görülmektedir: Bu ifadede Abdurrahman b. Âiz'in "sika"lığı hususunda sa-

<sup>30</sup> Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr", *DİA*, 1/145-146.

<sup>31</sup> İbn Hazm, *Esmâ'us-Sahabeti'r-Ruvat*, tah. Seyyid Kisrevi Hasan, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1412/1992, s. 99.

<sup>32</sup> İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu Fühûmi Ehli'l-Eser*, Mektebetü'l-Âdâb, Kahire, 1395/1975, s. 366.

<sup>33</sup> İsmail L. Çakan, "Abdurrahman b. Âiz", *DİA*, 1/156-157.

dece en-Nesâî'nin görüşü verilmiştir. Bu ise diğer cerh tadil âlimlerinin onun hakkında olumlu kanaate sahip olmadıkları intibasını uyandırmaktadır. Şayet cerh ve tadil âlimlerinin onun hakkındaki kanaatleri olumsuz ise buna işaret edilmelidir. Mesela ez-Zehbî (ö. 748), Ebu'l-Feth el-Ezdî'nin (ö. 374) Abdurrahman b. Âiz'i zayıf; en-Nesâî'nin ise sika kabul ettiğini (النساء ي وثقه ضعفه الأزدى) belirtmektedir.<sup>34</sup>

• Abdulaziz b. Ebû Revvâd<sup>35</sup>

DİA'nın bu maddesi bazı noktalardan değerlendirmeye tabi tutulabilir. ez-Zehbî (748/1348), *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*'sında<sup>36</sup> Abdulaziz b. Ebû Revvâd başlığının yanında (٤) rakamıyla söz konusu zatın rivayetlerinin yer aldığı *Kütüb-i Sitt'e*deki *dört Sünen'e* işaret etmektedir. el-Mizzî (742/1341), *Tehzibu'l-Kemâl*'inde<sup>37</sup> ilave bilgi olarak İmam Buhârî'nin (256/870), *Sahîh*'inde<sup>38</sup> Abdulaziz b. Ebû Revvâd'ın rivâyetiyle istişhad da bulunduğunu ve *el-Edebü'l-Müfred*'de<sup>39</sup> ondan hadîs rivayet ettiğini belirtmektedir. Bu hususların madde yazımında dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır.

"Kaynaklarda Mürcie'den olduğunu bildiren çeşitli rivayetlerle bir hadis ravisi olarak **cerh ve ta'dilini konu alan ifadeler geniş bir yer tutar...**

Buradaki "cerh ve ta'dilini konu alan ifadeler geniş bir yer tutar" cümlesi, "cerh ve ta'dil kitaplarında Abdulaziz b. Ebû Revvâd'ın cerh ve ta'diliyle ilgili uzun değerlendirmeler yer almaktadır" gibi bir cümleyle değiştirilmesi daha isabetli olabilir.

*Tabiin büyüklerinden ve önceki ümmet ve devirler hakkında naklettiği birtakım haberler, bazı muhaddislerin onu şiddetle tenkit etmelerine sebep olmuştur. Hadis usulü ölçülerine uymayan bu rivayetleri tasavvufi anlayışa uygun gördüğü ve muhtevayı benimsediği için nakletmiş olmalıdır.*

"...ettiği için Mürcie'den sayılmış, bu sebeple de hadis âlimleriyle arası açılmıştır..."

<sup>34</sup> ez-Zehbî, *Mizânü'l-İtidâl*, Dârül-Kütüb-İlmiyye, Beyrut, 1416/1995, 4/292.

<sup>35</sup> Mustafa Bilgin, "Abdulaziz b. Ebû Revvâd", *DİA*, 1/189-190.

<sup>36</sup> ez-Zehbî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985, 7/184-186.

<sup>37</sup> el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, tah. Beşşar Avvad Ma'ruf, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1413/1992, 18/136-140.

<sup>38</sup> Buhârî, Ezân 94; Menâkıb 25.

<sup>39</sup> Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, tah. M. Fuad Abdalbaki, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1409/1989, s. 430, no: 1258.

*Onu irca görüşünden dolayı tenkit edenlerden biri de menkıbelerini nakleden, hadis ilminde talebesi, zühdde dostu Süfyan es-Sevri'dir.*

Bu metinde, Abdulaziz b. Ebî Revvâd'ın tenkit edilmesinin sebebi olarak tâbiûn büyüklerinden ve önceki ümmetler/devirler hakkında haberler nakletmesinin gösterilmesi, hadis ilmi açısından isabetli bir izah değildir. Zira râvî/ler/ce bu tür haberlerin nakledilmesi onların cerhi için bir sebep olarak ele alınmamıştır.

Maddede geçen "*Hadis usulü ölçülerine uymayan bu rivayetleri tasavvufi anlayışa uygun gördüğü ve muhtevayı benimsediği için nakletmiş olmalıdır*" cümlesi zorlama bir yorum olarak görünmektedir. Bu yorum, Abdulaziz b. Ebî Revvâd hakkında kaynaklarda "âbid, zâhid" gibi sıfatların kullanılmış olmasına dayandırılmış olmalıdır.

(Maddenin son paragrafı): "*Abdulaziz b. Ebu Revvad hafıza (zabt) gücü bakımından bazı hadis münekkitlerince zayıf görülmeyle birlikte genel olarak güvenilir bir ravi kabul edilmiştir. Ahmed b. Hanbel, Nesai, Darekutni ve İbn Ebu Hatim eserlerinde onun rivayetlerine yer vermişlerdir.*"

Maddede geçen "hafıza (zabt) gücü bakımından bazı hadîs münekkitlerince zayıf görülmeyle birlikte genel olarak güvenilir bir ravi kabul edilmiştir" cümlesi ilgili kaynakların kayıtlarına uymamaktadır. Zira "güvenilir ravi"nin karşılıkları olan "sika, sebt, mutkin" gibi istilahlardan herhangi birinin Abdulaziz b. Ebî Revvâd için kullanıldığına rastlamıyoruz. Aksine onun hakkında "sadûk, zayıf, sâlihu'l-hadîs" istilahlarının kullanıldığını görmekteyiz.

#### • Abdurrauf es-Sinkilî<sup>40</sup>

Abdurrauf es-Sinkilî ile ilgili bu maddeye, aşağıda "Ahsen-i Takvim" maddesinde ele alınan "Allah Hz. Âdem'i "Kendi" suretinde yarattı" hadisine değinilmiş olması nedeniyle işaret edilmiş, ilgili tahlil "Ahsen-i Takvim" maddesinde yapılmıştır.

*"...tasavvuf anlayışının nazarî esası,...ve insanın Allah'ın sûreti olduğu fikridir. Umdetü'l-Muhtacîn adlı eserinde bu konu ile ilgili geniş bilgi vermiş, ayrıca Kifâyetü'l-Muhtacîn, Beyânü't-Tecellî gibi bazı eserlerinde bu görüşlerini tekrar ele alarak açıklamıştır."*

<sup>40</sup> Nihat Azamat, "Abdurrauf es-Sinkilî", DİA, 1/294.

• **Acbü'z-Zeneb**<sup>41</sup>

Bu maddede dikkat çekici iki noktaya işaret edilebilir. Birincisi aşağıdaki ifade ile ilgilidir:

“...doğruluğunda şüphe bulunmayan ilgili hadislerin...” (s. 320, 2. paragraf)

Bu metinde işaret edilen bazı hadisler “doğruluğunda şüphe bulunmayan ilgili hadisler” şeklinde nitelendirilmiştir. Ancak bu niteleme ifadesi hadis istilahları arasında mevcut değildir. Dolayısıyla hadis ilminin ilgili istilahlarını kullanmak suretiyle bu ifadenin tashihi uygun olacaktır.

“Hadislerde acbü'z-zeneb yerine acmü'z-zeneb ifadesinin yer aldığı da nakledilmektedir (bk. Zemaşşerî, el-Fâik “acb” maddesi, Kurtubî, el-Câmi, XV, 58).

Konuyla ilgili âyetler ele alınırken Kâf, 50/4. âyeti dikkate alınmalıdır. Zira Kâf, 50/4. âyet ilgili tartışmada daha sağlıklı ve daha kat'î bir sonuca ulaşmaya katkı sağlayacak mahiyettedir.

• **Âcurrî**<sup>42</sup>

Bu maddede de iki hususa işaret edilebilir. Bunlar aşağıda gösterilmiştir.

“Hadis münekkitlerinin, hadisteki güvenilirliğini sadûk, sika gibi terimlerle ifade ettikleri hâfiz hadis imamı Âcurrî...”

“Hadîste güvenilirlik” sika, sebt, mutkin, huccet gibi istilahlarla ifade edilmektedir; “sadûk” istilah hadîste güvenilirliği karşılayan bir istilah değildir. Bu nedenle ifadenin bu doğrultuda tashihi gereklidir.

“...en önemli talebeleri arasında Hilyetü'l-Evliyâ müellifi ... ve tanınmış Mâlikî muhaddis ve fakîhi...”

Bu cümlede ise “Mâlikî” kelimesi, “fakîh” kelimesinden önce yer almalıdır. Çünkü Mâlikî muhaddis ifadesi isabetli değildir, Mâlikî fakîh ifadesi doğrudur. Buna göre ilgili ifade “tanınmış muhaddis ve Mâlikî fakîhi” şeklinde olmalıdır.

<sup>41</sup> Y.Şevki Yavuz, “Acbü'z-Zeneb”, *DİA*, 1/319-320.

<sup>42</sup> Orhan Çeker, “Âcurrî”, *DİA*, 1/329.

• **Âdet**<sup>43</sup>

Bu maddede hadîs ıstılahlarının açık bir şekilde kullanılmamasından kaynaklanan bir belirsizlik örneği müşahede edilmektedir. Aşağıda ilgili metin gösterilmiştir:

*“Mü'minlerin iyi ve güzel gördükleri, Allah nezdinde de güzeldir; onların çirkin gördükleri, Allah katında da çirkindir” anlamındaki söz hadis olarak sübût bulmamıştır. Ancak İbn Mes'ûd'un bunu söylemesi...”* (s. 369/3. sütun)

Metinde Hz. Peygamber'e aidiyeti tespit edilememiş bu söz için “hadis olarak sübût bulmamıştır” denilmektedir. Oysa bunun yerine; “merfû hadîs olarak sübût bulmamıştır” denilmelidir. Zira Abdullah b. Mes'ûd'un bu sözü, hadîs ıstılahlarına uygun olarak mevkûf hadîs olarak nitelendirilmektedir.

• **Adn**<sup>44</sup>

Bu maddede hadis ıstılahları açısından mevcut sorunlu durumlar aşağıda gösterilmiştir:

*“İbn Kayyim'in naklettiği bazı hadislerde...”* (s. 391/2. sütun)

*“...İbn Kayyim, adn hakkında bilgi veren diğer bazı hadisler de nakletmekteyse de (bk. Hâdi'l-Ervâh, s. 89–91) bu hadisler zayıf kabul edilmiştir.”*

Maddedeki “İbn Kayyim'in naklettiği bazı hadislerde...”, “...İbn Kayyim, adn hakkında bilgi veren diğer bazı hadisler de nakletmekteyse de” cümleleri, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö.751/1350) *Hâdi'l-Ervâh* adlı kitabındaki<sup>45</sup> hadîs nakil metodunun dikkate alınmamış olduğunu göstermektedir.

Şöyle ki öncelikle İbn Kayyim, gerek söz konusu edilen hadisleri ve gerekse kitabının genelindeki hadisleri kendi isnâdlarıyla değil, iktibasta bulunduğu müelliflerin isnâdlarıyla sevk etmiştir. Bundan dolayı söz konusu hadîslerin İbn Kayyim'in de işaret ettiği müellif râvilerine

<sup>43</sup> Hayreddin Karaman, “Âdet”, *DİA*, 1/369-373.

<sup>44</sup> Y. Şevki Yavuz, “Adn”, *DİA*, 1/390-391.

<sup>45</sup> İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâdi'l-Ervâh*, Mektebetü'n-Nehdati'l-Misriyye, Kahire, 1390/1971, s. 89-93.

yani et-Taberânî, ed-Dârimî, el-Hâkim ve İbn Ebi'd-Dünyâ'ya nispeti isabetli olacaktır.

İkinci olarak, madde yazarının *Mecmau'z-Zevâid*'de işaret ettiği yerde, İbnü'l-Kayyim'in ilgili sayfadaki et-Taberânî'den iktibas ettiği ve isnâdında "münkerü'l-hadîs" olan bir râvînin bulunduğu bir hadîsi mevcuttur.

Üçüncü olarak, İbn Kayyim'in "adn cenneti" ile ilgili naklettiği diğer hadîsler el-Heysemî'nin *Mecmau'z-Zevâid*'inde bir başka bölümde geçmektedir<sup>46</sup>. İbn Hacer el-Heysemî bu bölümde söz konusu hadîsleri ise madde yazarının söylediği gibi "zayıf" olarak tavsif etmemektedir.

Ayrıca gözden kaçan bir matbaa hatası olsa gerek *Mecmau'u'z-Zevâid*, İbn Hacer el-Heysemî'ye (974/1567) nispet edilmiştir. Doğrusu İbn Hacer el-Heysemî'dir (807/1405).

• AF<sup>47</sup>

156

S B A R D  
YIL / YEAR 13  
SAYI / ISSUE 25  
BAHAR / SPRING  
2015/1

Bu maddedeki aşağıda gösterilen ifade okuyucuyu yanlış intibaa sevk edebilecek niteliktedir:

*"Gazzâlî'nin belirttiğine göre, Ebû Zer el-Gıfârî'nin öncülüğünü ettiği bir topluluk, bu nevi kötülüklerde ısrar edenlerle dostluk ve arkadaşlık ilişkilerinin kesilmesi gerektiğini savunurken, Ebü'd-Derdâ, Hakîm et-Tirmizî gibi sûfîlerin oluşturduğu ve Gazzâlî'nin de iştirak ettiği diğer bir grup ise..."*

Sahâbî Ebu'd-Derdâ'nın (32/652), Hakîm et-Tirmizî ve Gazzâlî gibi sûfîlerin öncesinde ve aynı kategoride "sûfi" olarak anılması, sehven bir ifade olmalıdır. Söz konusu cümlenin; okuyucuda sahâbî Ebu'd-Derdâ'nın bir "sûfi" olduğu dair oluşabilecek yanlış bir intibai giderecek şekilde yeniden yazılması isabetli olacaktır.

• Ahbâr<sup>48</sup>

Bu maddede aşağıda gösterilen yerde bir kronolojik dizi tashihine ihtiyaç vardır.

<sup>46</sup> İbn Hacer el-Heysemî, *Mecmau'u'z-Zevâid*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1386/1967, 10/397-397.

<sup>47</sup> Mustafa Çağırıcı, "AF", *DİA*, 1/394.

<sup>48</sup> Osman Cilacı, "Ahbâr", *DİA*, 1/485-486.



“...ve tâbîîn devrinin... Vehb b. Münebbih, Ka'bu'l-Ahbâr gibi kişilerden...” (son paragraf)

Burada sıralama “...Ka'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi kişilerden...” şeklinde olmalıdır. Zira Vehb'in vefat tarihi hicri 110 (veya 114) iken, Ka'b'in vefat tarihi hicri 35 (veya 32) dir. Ayrıca Ka'b muhadramûndandır, Vehb tâbîîndendir.

• Ahbâr<sup>49</sup>

“...Medine'ye gelen Ka'bu'l-Ahbâr...” (s.488, 3.sütun, 2.paragraf)

Ahbâr (الأخبار) maddesindeki kelime “hibr/habr” kelimesinin çoğulu ve noktasız “ha” (ح) harfiyle -doğru bir şekilde- ve Ahbâr (الأخبار) maddesindeki kelime ise “haber” kelimesinin çoğulu ve noktalı “ha” (ح) harfiyle –doğru bir şekilde- yazılmıştır. Ancak her iki madde ard arda gelen sayfalarda yer aldığı halde madde yazarı Nihad M. Çetin'in, Ka'bu'l-Ahbâr'ı örnek olarak ve Arapça yanlış yazımıyla (ح) harfiyle vermiş olması dikkatlerden kaçan bir ayrıntı olmalıdır.

• Ahmed b. Âsım el-Antâkî<sup>50</sup>

Bu maddede aşağıda gösterilen cümlelerin içerdiği anlam sorunu ele alınabilir.

“Kaynaklarda adı hadis ravileri arasında da yer alır.”

Bu cümle hadîs istilahlarına uygun bir ifade değildir. “Kişinin adının hadis ravileri arasında yer alması” tek başına herhangi bir şey ifade etmez, o kişiyle ilgili değerlendirmenin ne olduğu, nasıl bir ravi olduğu önemlidir. Buna göre maddenin bibliyografyasında da gösterilmiş olan İbn Ebî Hâtim'in eserinde, Ahmed b. Âsım el-Antâkî için “sika” ve kitabın bir başka nüshasında geçtiği şekliyle “saduk” değerlendirmesinin<sup>51</sup> nakledilmesi gerekirdi. İlave bilgi olarak da el-Antâkî için İbn Hibban'ın *Kitabü's-Sikât*'ında herhangi bir ta'dîl ifadesi olmaksızın yer aldığı<sup>52</sup> belirtilebilir.

<sup>49</sup> Nihad M. Çetin, “Ahbâr”, DİA, 1/486-489.

<sup>50</sup> Mustafa Bilgin, “Ahmed b. Âsım el-Antâkî”, DİA, 2/44.

<sup>51</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/66.

<sup>52</sup> İbn Hibbân, *Kitabü's-Sikât*, Dâiretül-Maârifil-Osmaniyye, Haydarabad, 1394/1973, 8/20.

• Ahmed b. Hadraveyh<sup>53</sup>

Bu madde içeriğinde Ahmed b. Hadraveyh'in hadîs rivayetinden hiç söz edilmemiştir. Hâlbuki en azından Ebû Nuaym'ın (430/1038) *Hilyetü'l-Evliyâ*'da<sup>54</sup> isnadıyla kaydettiği tek hadîsten bahsedebilirdi. Ayrıca eş-Şa'rânî (973/1565), el-Münâvî (1031/1622), hatta Zerrinkûb gibi muahhar kaynaklara atıf yapıldığı halde, bunlardan daha önceki bir kaynak olan ez-Zehabî'nin (748/1348) *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*'sına<sup>55</sup> müracaat edilmemiştir.

• Ahmed b. Kâmil<sup>56</sup>

Bu maddedeki mevcut sorunlar aşağıya alıntılanan madde metninde görüleceği üzere şunlardır:

“Darekutni, Ahmed b. Kâmil'in hadis rivayetinde titiz olmadığını (leyyinü'l-hadis) ve bu konuda yazılı metinlere değil de sadece hafızasına dayandığını söyleyerek onu tenkit etmektedir.”

158

S B A R D  
YIL / YEAR 13  
SAYI / ISSUE 25  
BAHAR / SPRING  
2015/1

Maddede atıf yapılan *Tarihu Bağdad*'da<sup>57</sup> Ahmed b. Kâmil için; كان متساهلا وربما حدث من حفظه بما ليس عنده في كتابه *Lisânü'l-Mizân*'da<sup>58</sup> ise ed-Dârekutnî (385/995) atfen “ve bu konuda yazılı metinlere değil de sadece hafızasına dayandığını söyleyerek onu tenkit etmektedir” denilmiş olması anlaşılammaktadır. Zira ed-Dârekutnî böyle bir şey söylememektedir. Maddede atıf yapılan *Siyeru A'lami'n-Nübelâ* da bu anlama gelebilecek bir ifade bulunmamaktadır<sup>59</sup>.

Ayrıca maddede ed-Dârekutnî'ye atıfla verilen “leyyinü'l-hadîs” istilâhının Türkçe karşılığı olarak “hadîs rivayetinde titiz olmamak” denilmiştir. Bu istilâhın karşılığı olarak “hadîs rivâyetinde gevşek olmak” denilmesi daha uygun olacaktır.<sup>60</sup>

<sup>53</sup> Mustafa Kara, “Ahmed b. Hadraveyh”, *DİA*, 2/71.

<sup>54</sup> Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Matbaatü's-Saade, Kahire, 1352/1933, 10/42.

<sup>55</sup> ez-Zehabî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, Beyrut, 1402/1982, 11/ 487–489.

<sup>56</sup> Abdurrahman Çetin, “Ahmed b. Kâmil”, *DİA*, 2/96.

<sup>57</sup> el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdad*, Dârül-Kütübil-İlmiyye, Beyrut, ty., 4/357-359.

<sup>58</sup> İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, Matbaatu Meclis-i Dâiretü'l-Maarifi'n-Nizamiyye, Haydarabad, 1911, 1/249.

<sup>59</sup> ez-Zehabî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 15/544-546.

<sup>60</sup> “Leyyinü'l-hadîs” istilâhi için bkz: Emin Aşikkutlu, *Hadîste Ricâl Tenkidi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997, s. 181.

• **Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk**<sup>61</sup>

Aşağıda gösterilen kısım hadis istilâhı sorunu içermektedir:

*“Ahmed b. Muhammed, Ali b. Ca’d, İbnü’l-Medînî ve Ahmed b. Hanbel’den hadis tahsil etmekle beraber, Darekutni tarafından hadis rivayetinde zayıf kabul edilmiştir.”*

Maddede işaret edilen yerde (ez-Zehebî, Siyeru A’lâmü’n-Nübela<sup>62</sup>) ve diğer kaynaklarda ed-Darekutnî, Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk için بالمعضلات بالقوي ياتي denilmektedir. Hadîs istilâhlarından “leyse bi’l-kavî” ifadesi “zayıf” demek değildir. Zira cerh lafızlarından “zayıf”, “güvenilir olmamayı, kimi cerh ta’dîl âlimlerine göre ise “metrûk” veya “kezzâb” olmayı ifade etmektedir<sup>63</sup>. “Leyse bi’l-kavî” istilâhı ise “cerhin birinci mertebesinde olanlar için kullanılır ve hadîs rivâyetinde kuvvetli değildir” anlamına gelmektedir.<sup>64</sup>

Ayrıca hadîs usulünde râvîlerin güvenilirlik ölçütleri arasında, yukarıda gösterilen madde metnindeki gibi Ahmed b. Hanbel vb meşhur muhaddislerden hadîs tahsil edilmesi gibi bir kıstas bulunmadığından, söz konusu cümlenin tashihi gerekmektedir.

• **Ahmed b. Sinan**<sup>65</sup>

Bu maddede geçen aşağıdaki metin anlam kapallılığı açısından değerlendirilebilir:

*“Rivayet ettiği hadislerden biri Buhari’nin Sahih’inde, diğerleri ise Müslim’in Sahih’i ile Ebu Davud ve İbn Mace’nin Sünenlerinde ve Nesai’nin es-Sünenü’l-kübra’sında yer almıştır.”*

Yukarıdaki cümleden, “Ahmed b. Sinan’ın “bir rivayeti dışında bütün rivayetlerinin sayılan kitaplarda yer aldığı” gibi bir anlam çıkarmak mümkün gözükmemektedir. Kast edilen şey, “Ahmed b. Sinan’ın Buhârî’de bir tek rivayetinin yer aldığı, diğer kitaplarda ise daha fazla sayıda rivayetinin bulunduğu” ise bunun tasrihi isabetli olacaktır.

<sup>61</sup> Mustafa Bilgin, “Ahmed b. Muhammed b. Mesruk”, *DİA*, 2/103.

<sup>62</sup> ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmü’n-Nübela*, 13/494-495.

<sup>63</sup> Bkz. Ahmet Yücel, *Hadîs İliminde Tenkit Terimleri*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1998, s. 98-99.

<sup>64</sup> Bkz: Emin Aşıkutlu, *Hadîste Ricâl Tenkidi*, s. 179-180.

<sup>65</sup> M. Yaşar Kandemir, “Ahmed b. Sinan”, *DİA*, 2/132.



Rıza maddesinde de<sup>72</sup> bu hadîsin sebab-i vürudu açıkça anlatıldığı halde, "Abdurrauf es-Sinkilî" maddesinde de tam tersi bir anlatıma yer verilmiştir.<sup>73</sup>

## Sonuç

Bu araştırmada Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nin (DİA'nın) birinci ve ikinci ciltleri baştan sona taranmak suretiyle tespit edilen toplam otuz sekiz maddenin hadîs ilmi açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu çerçevede ulaşılan sonuçlar şöyledir:

Hadîs istilahlarnın kullanımında üslup birliğinin sağlanmamış olduğu görölmektedir.

Maddelere ansiklopedide ayrılan sayfa/sütun sayıları arasında büyük orantısızlıklar bulunmaktadır.

Doğrudan İslâm dini istilahları, kitapları ve âlimleri olarak gösterilemeyecek nitelikte olan çok sayıda kavram, kitap ve şahsın tanıtımına yer verildiği görölmektedir. İslâm dini istilahları, kitapları ve âlimlerinden kimilerine ayrılan sayfa/sütun sayısının diğerlerine nazaran daha az olduğu müşahede edilmektedir.

Farklı ilim dallarına ait istilahlarn ve şahıslarn anlatımlarında hadîs istilahlarnın ve hadîs metinlerinin kullanımında isabetsizliklerin olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, ilgili ansiklopedi maddelerinin hadîs ilmi heyetlerince kontrol edilmemiş olmasından ya da kontrol edildikleri halde bu uzmanlarca yapılan ikazların ansiklopedi editörlerince dikkate alınmamasından kaynaklanmış olması mümkündür.

Bu araştırmada tenkide konu olan 38 ansiklopedi maddesinin, maddede yazarlarının uzmanlık alanlarına göre dağılımı ise şöyledir: Hadîs: 14 (% 38) Tasavvuf ve ahlâk: 9 (% 24) Tarih ve İslam tarihi: 5 (% 13) Fıkıh: 4 (% 10) Kelâm: 3 (% 7,5) Tefsîr: 1 (% 2,5) Arap edebiyatı: 1 (% 2,5) Dinler tarihi: 1 (% 2,5)

"Allah, Âdem'i onun sûretinde yaratmıştır" hadîsi örneğinde olduğu gibi, ansiklopedi maddelerinde ele alınan kimi hadîsler hakkında yeterli araştırma yapılmadan değerlendirilmiştir. Hatta aynı hadîsle ilgili olarak

<sup>72</sup> A. Saim Kılavuz, "Ali er-Rıza", *DİA*, 2/437, 2. sütun.

<sup>73</sup> Nihat Azamat, "Abdurrauf es-Sinkilî", *DİA*, 1/294.

ansiklopedinin farklı maddelerinde değişik sonuçlara ulaştırabilecek yorumların bulunduğu görülmektedir.

DİA'nın gerek hazırlanmakta olan ilave ciltlerinde yer alacak maddelerde, gerek yapılması tasarlanan yeni edisyonunda ve gerekse Türkçe dışındaki dillere yapılması planlanan edisyonlarında bu tür hataların en aza indirgenebilmesi için ilmî tenkitlerin göz önünde bulundurulmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

### **Informative Abstract**

#### **An Evaluation On Tdv Encyclopedia Of Islam From The Point Of Hadith Terminology**

The Encyclopedia of Islam published by the Turkish Religious Foundation (TDV), has an important place in Islamic studies. As a matter of course, encyclopedia studies might have some methodologic and technical problems. In this paper, selected to have some problems 39 entries within the the first and second volumes of the mentoined encyclopedia have been examined. One-third of these entries ise related to science of hadith and the rest is about various Islamic sciences. The problems detected in these entries have been gathered under the four titles. First three titles have been limited with some related samples whereas the last one has been allocated for criticising the entries from the hadith terminology, and consequently some points have been observed. Firstly, there can be observed a problem of harmony in using hadith terms. Furthermore some entries lack accuracy of the content in definition of some terms belonging to various Islamic sciences. Below is the distribution range of the entries that have been subjected to this study according to the scientific fields variety:

Hadith: 14 (% 36), Islamic Sufism and Ethics: 10 (% 26), History and Islamic History: 5 (% 13), Fiqh/Islamic Jurisprudence:4 (% 10), Kalam/Islamic Teology: 3 (% 7.5), Tafseer: 1 (% 2.5), Arabic Literature: 1 (%2.5), History of Religions:1 (% 2.5)

It can be said that some hadith narratives in the mentioned entri- es such as "God created Adam on his own form" have been interpreted without considering their contexts. Moreover there might be observed different and irrelevant interpretations about some similar narratives.

It is considered that, in new editions the constructive criticism should be taken into account to mitigate this type of mistakes.

*Keywords: TDV Encyclopedia of Islam, hadith, criticism*

## Kaynakça

Âşık, Nevzat, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti*, İzmir İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İzmir, 2013.

Aşikkutlu, Emin, *Hadîste Ricâl Tenkîdi*, İFAV Yayınları, İstanbul 1997.

Ayhan, Aykut, "Ansiklopedi" *DİA*, 3/224, İstanbul 1991.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2009

el-Buhârî, *es-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

el-Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, tah. M. Fuad Abdulbaki, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1409/1989.

Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Matbaatü's-Saade, Kahire 1352/1933.

el-Hâkim, *el-Müstedrek*, tah. M. Abdulkadir Ata, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.

el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ty.

İbnü'l-Cevzî, *Telkihi Fühumi Ehli'l-Eser*, Mektebetü'l-Âdâb, Kahire 1395/1975.

İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Dâiretü'l-Maârifü'l-Osmaniyye Haydarabad 1371/1952.

İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Hadîs*, tah. Daniel Gimaret, el-Ma'hedü'l-Fransi lî'd-Dirasatü'l-Arabiyye bi-Dımaşk, 2003.

İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, Matbaatu Meclis-i Dâiretü'l-Maarifü'n-Nizamiyye, Haydarabad 1911.

İbn Hacer el-Heysemî, *Mecmau'uz-Zevâid*, Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrut 1386/1967.

İbn Hamza el-Hüseynî, *el-Beyan ve't-Ta'rîf fi Esbâbi Vürûdi'l-Hadîsi's-Şerîf*, tah. Hüseyin Abdülmecid Haşim, Kahire 1392/1973.

İbn Hazm, *Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât*, tah. Seyyid Kisrevi Hasan, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992.

İbn Hibban, *Kitabü's-Sikat*, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad 1394/1973.

İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâdi'l-Ervâh*, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire 1390/1971.

İbn Kesîr, *el-Bâ'isü'l-Hasîs Şerhu İhtisârî 'Ulûmi'l-Hadîs*, tah. Ahmed M. Şâkir, Müessesetül-kütübis-Sekafiyye, Beyrut, 1408.

İbnu's-Salâh, *Ma'rifetu Envâi İlmi'l-Hadîs*, tah. Abdullatif el-Hemîm, Mâhir Y. El-Fahl, Darul-Kütübil-İlmiyye, Beyrut, 1423/2002.

İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelefi'l-Hadis* (Türkçesi: Hadis Müdafaası) trc. M. Hayri Kırbaçoğlu, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1989.

Köprülü, Orhan F., "İslâm Ansiklopedisinin Mahiyet ve Kıymeti", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, c. XII, Sayı 3, Mayıs-Haziran 1973, s. 161-162.

Köprülü, Orhan F., "İslâm Ansiklopedisi" *DİA*, 23/43-44, İstanbul 2001.

el-Mizzi, *Tehzibu'l-Kemal*, tah. Beşşar A. Ma'ruf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1413/1992.

Müslim, *es-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Ocak, Ahmet Yaşar, *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1985.

Yaman, Ahmet, "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Dia) Üzerinde Fıkıh Merkezli Eleştirel Bir Okuma", *S.Ü.İ.F.D.*, (10), 119-140, Konya, 2000.

Yücel, Ahmet, *Hadîs İlminde Tenkit Terimleri*, İFAV Yayınları, İstanbul 1998.

ez-Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Dârül-Kütübil-İlmiyye, Beyrut, 1416/1995.

ez-Zehebî, *Siyeru'Alami'n-Nübelâ*, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985 [http://www.isam.org.tr/index.cfm?fuseaction=objects2.detail\\_content&cid=26&cat\\_id=2&chid=14](http://www.isam.org.tr/index.cfm?fuseaction=objects2.detail_content&cid=26&cat_id=2&chid=14), erişim tarihi 04.03.2010